

Educació per a la mort i el dol a les aules de primària

Ángela Navarro García / Professora: Carme Solé Resano

Universitat Ramon Llull – FPCEE Blanquerna

Resum: Actualment, les escoles tenen una assignatura pendent: educar per a la vida. Tot i que sembla una contradicció, educar per a la vida vol dir ensenyar a estar preparats per a la mort. Si la funció del sistema educatiu és formar futurs ciutadans preparats per respondre de la millor manera al món que els envolta, per què donem l'esquena a aquest eix tan important? Aquest estudi té com a finalitat fer adonar als mestres que no hem d'allunyar als infants d'aquesta part inevitable del cicle vital i que hem de tractar el tema amb naturalesa. A partir de diferents fonts empíriques, una entrevista dirigida a dos especialistes *ad hoc* sobre el tema i un qüestionari a 31 mestres d'Educació Primària, coneixerem la importància de treballar el tema des d'edats primerenques, a més a més de saber quines són les estratègies que poden utilitzar els educadors a les seves aules per tal d'afavorir una educació de qualitat en aquest àmbit. Després d'haver realitzat un estudi exploratori basat en una recerca de camp, hem comprovat que tant mestres com experts sí creuen que la mort i el dol haurien d'estar presents a les aules per tal de formar futurs ciutadans crítics i competents tant en la gestió racional com emocional.

Paraules clau: mort, dol, educació integral, educació primària.

Abstract: Currently, schools have a pending subject: educate for life. Although it seems a contradiction, to educate for life means being prepared to teach to death. If the function of the education system is to train future citizens prepared to respond in the best way in the world around them, why turn back to this important area? This research has a purpose teachers realize that do not have to keep children away from this part of the life cycle and they have to deal with the subject naturally. From different empirical sources, a interview of two *ad hoc* specialists and a questionnaire to 31 primary teachers, know the importance of working the theme from early ages and what are the strategies that teachers can use in their classrooms to favor work on this topic. After have completed an exploratory study based on field research, we found that both teachers and experts believe that death and mourning should be present in classrooms to train future citizens critical and competent in both the rational and emotional.

Keywords: death, mourning, integral education, primary education.

Introducció

Des dels inicis dels nostres temps, la mort ha estat un tema d'especial interès per a l'ésser humà. No obstant això, encara que fa milers d'anys que s'ha investigat sobre el tema, actualment continua sent un tema considerat "tabú" i fins i tot, desconegut. Amb el pas dels anys, la nostra societat ha observat una mancança general sobre el tema que comporta una obstrucció important en el desenvolupament integral d'una persona. Per aquest motiu, tal com manifesten Herrán, González, Navarro, Bravo i Freire (2001) hem de començar a educar per a la mort des d'edats primerenques per tal que qualsevol individu des dels seus primers anys de vida, pugui viure de manera significativa.

Ningú quan neix està preparat per negar la vida, ja que com expressen González i Herrán (2010): "La societat ens ha preparat per a la vida, però ningú ens ha ensenyat a estar preparats per a la mort "(p. 139). Partint d'aquest fet és evident que la mort pugui esdevenir una idea traumàtica, però no hem d'oblidar que és una part fonamental del cicle vital de qualsevol ésser viu. Bauman (2007), ja definia la mort com una realitat desconeguda que comparada amb les altres realitats desconegudes és l'única plenament incognoscible. Per tant, tot i que és evident que la mort mai tindrà una resposta exacta i cent per cent empírica hem de fer l'esforç de treballar una educació per a la mort deixant de banda metàfores i eufemismes inútils que només comporten una mala comprensió del terme i hem de lluitar per una educació transversal que ens permetrà entendre fets realment importants de la vida i adoptar habilitats i experiències que ens ajudaran a entendre la nostra existència des del seu inici fins al seu final.

Ross (2005) en el seu discurs ja va pronunciar: "Seria molt útil que hi hagués més gent que parlés de la mort com d'una part intrínseca de la vida, de la mateixa manera que no vacil·len a parlar d'algú que està esperant un altre nen." (p. 42), afirmació que ens fa pensar sobre el nostre rebuig envers la mort, però si ens parem a pensar és un aspecte fonamental de la vida, ja que abans o després, tots ens veurem afectats per ella. Per tant, hem de considerar l'educació per a la mort com a una necessitat urgent que hauria de formar part, sens dubte, del currículum d'ensenyament actual i així respondre de forma satisfactòria a l'exigent sistema educatiu del segle XXI.

Joan-Carles Mèlich (2003) va aportar el seu gra de sorra en el llibre de *La muerte y el duelo en el contexto educativo* introduint idees com la següent: Tan aviat com naixem

comencem a morir. Nens i nenes no solen trigar massa temps en adonar-se'n. Per aquesta raó, pretendre ocultar aquest fenomen suposa posar-los d'esquena a si mateixos, al seu més íntim ser, i això és precisament el que ha fet la pedagogia contemporània: ignorar la mort. (p.16). Valorant aquesta afirmació hem de ser conscients que estem allunyant als nostres infants d'una part molt important del seu cicle vital, els estem abolint un dret fonamental i els estem maquillant el terme només per sobreprotegir-los. Però no és així, ja que el que realment aconseguim és evitar que adoptin habilitats i recursos necessaris per afrontar situacions similars. Per tant, hem de fomentar a les aules una educació per a la mort perquè contribueix a entendre la mort i el dol tant de forma preventiva com pal·liativa.

Hem de lluitar perquè les metodologies actuals responguin a aquesta mancança de la millor manera possible, fent que els infants puguin entendre la mort com un fet universal i irreversible, Pastor (2013). A més a més, de realitzar activitats d'aula que afavoreixin al desenvolupament d'habilitats de resiliència i adoptar actituds i aptituds per conèixer situacions difícils que la vida ens planteja. Cantero (2013) creu oportú treballar pedagogies d'aula que eduquin per a la mort, ja que afirma: "L'educació per a la mort ens ajuda a treballar la independència, la creativitat, el desenvolupament de la intel·ligència i, per descomptat, a aprofundir en l'àmbit de la intel·ligència emocional" (p. 433).

En definitiva, tal com exposa Poch (1996): "Aprendre a morir no és res més que un capítol de l'assignatura d'aprendre a viure." (p.25). Així doncs, aquest article pretén que la nostra societat, i en especial els infants, puguin contemplar la mort com quelcom natural. A més a més, d'evidenciar la necessitat d'una educació de qualitat i sense mancances on eduquem a ensenyar a viure i a estar preparats a la realitat que ens ha tocat existir.

Marc teòric

Per què la mort i el dol s'ha de treballar a les escoles?

Des que l'ésser humà va començar a habitar la terra, la mort ha esdevingut un dels fets més incomprensibles de tota la història. De fet, a dies d'ara encara continua sent una incògnita, ja que en ple segle XXI no s'ha trobat cap resposta que pugui respondre de manera realment empírica a aquest fenomen. Tots els individus, en algun moment de la seva vida, han intentat donar sentit aquest fet, però tal com manifesta Poch (1996), la nostra civilització ha estat realment la culpable perquè s'ha encarregat

d'allunyar-lo, evitant converses com si fos un tema "tabú" i com un accident que cal evitar i mantenir en silenci. Així doncs, ¿com podem pretendre que amb aquesta mancança formem futurs ciutadans crítics i que puguin enfrontar problemes d'una gravetat semblant? Confuci, citat a Cantero (2013), primera persona que es va preguntar sobre la mort, ja va fer una reflexió crítica davant d'aquesta inexistència de formació per a la mort, ja que va manifestar: "Només podem conèixer el sentit de la vida si coneixem el sentit de la mort" (p.425). Per tant, és evident que actualment necessitem noves pedagogies que eduquin per a la mort, on l'individu des d'edats primerenques pugui donar un sentit personal a aquest fet, creant així, tal com exposen Simó i Barri (2006) una societat que trenqui amb aquesta visió d'aïllament i por i vetlli per un entorn on es pugui parlar d'ella en plena llibertat i com una part fonamental de la vida.

Concepte de la mort i el dol

La mort i el dol són dos termes que encara avui en dia són desconeguts. Per aquest motiu, abans de continuar, considero oportú fer una breu pinzellada sobre cadascun d'ells:

La mort esdevé la cessació de la vida. Joan Carles Mèlich (2003) ho defineix com un dels elements constitutius del fenomen antropològic. Així mateix, Díaz (2016) ens fa una definició del concepte d'una forma molt més detallada però alhora clara: és universal perquè és un fet que ens succeirà a tots, és irreversible perquè qui mor no pot tornar a la vida i és fruit d'una causa, ja que es produeix per la fi permanent de les funcions vitals i biològiques de l'organisme d'un ésser viu.

El dol és la resposta natural i emotiva davant de la pèrdua de quelcom pròxim i estimat. Tot i això, no és un terme objectiu, ja que tal com manifesta Highmark (2007) "No és un sol sentiment o una sola vivència. És una barreja i un remolí de diversos sentiments, idees i sensacions." (p. 2). Per tant, és evident que cadascú tindrà una resposta diferent davant d'aquest esdeveniment, és a dir, elaborarà i experimentarà un compost d'emocions distintes. En definitiva, per sintetitzar, Poch (2003) defineix el dol com el fruit de la mort perquè s'inicia quan els processos psicològics es posen en marxa a causa de la pèrdua d'un ésser estimat. Però això sí, posant èmfasi que no és producte del record a la mort, sinó de la immersió en el dolor de la solitud de la persona que queda en vida.

El concepte de la mort en les diferents etapes de la vida

González i Herrán (2010) afirmen que el concepte de mort varia amb el nivell de consciència i maduresa de cada persona. Per aquest motiu, la comprensió del terme pot canviar i evolucionar al llarg de la seva vida. A continuació, exposaré un conjunt d'idees sobre la progressió del terme en les diferents etapes de la vida centrant-me en un estudi realitzat pel psicòleg Gessell citat a Poch i Herrero (2003) i un discurs realitzat per Cantero l'any 2013, ja que les seves aportacions són molt semblants:

Nadons: En aquesta etapa l'infant no coneix l'existència de la mort, però experimenta reaccions semblants al dol, com ara quan té un malson o quan se separa de la mare.

3-5 anys: En aquest període de temps, encara tenen una visió nul·la del que pot significar la mort. Utilitzen la paraula amb una noció poc convincent. Tot i això, la relacionen amb els sentiments de por i tristesa i amb els fets d'abandonament i desaparició provisional. Al final d'aquesta etapa, relacionen la mort amb la vellesa, però com un procés reversible i no definitiu.

6-10 anys: En aquest moment comencen a relacionar la mort amb diferents actes socials com ara: assassinats, hospitals, vellesa, enterraments, etc. Comencen a entendre que la mort és un fet definitiu i que ells algun dia també moriran però només en el moment que es facin vells.

Preadolescència: En aquesta etapa les explicacions sobre la mort, l'enterrament i la desintegració final són molt abundants. De fet, es pot observar un petit esceptisme en què per molt que els joves intenten buscar un raonament clar a aquest esdeveniment no troben la solució ni respostes suficients per resoldre els seus dubtes.

Adolescència: En els primers anys d'aquesta etapa es pot observar una petita manca d'interès en relació amb el tema. Després, comencen a preguntar-se sobre la mort i experimenten sensacions de por en el moment de pensar en la seva. L'associen amb la foscor i amb la vulnerabilitat de la vida. S'adonen del seu caràcter inevitable.

Edat adulta: En aquest període s'observa més maduresa en relació a la mort. Entenen el concepte i són conscients de la pròpia finitud de la seva vida.

Vellesa: Totes les etapes anteriors els ajuda a entendre la mort propera.

Per tant, podem observar tal com destaca Poch (1996) que la idea de la mort segueix una psicologia evolutiva en què primer hi ha un desconeixement de la mort, després es descobreix la mort a partir d'una altra persona i finalment, hi ha una descoberta de la pròpia mort. Tot i això, cal evitar generalitzacions perquè aquesta progressió del terme

pot variar segons les vivències personals de cada individu en funció del que hagi experimentat al llarg de la seva vida.

Emocions presents en el procés

Quan un individu experimenta en primera persona la pèrdua d'un ésser estimat o simplement és preguntat sobre el sentit de la mort viu un ventall de sensacions i emocions que la Psicologia considera necessàries per protegir-nos davant de determinats perills i que resulten beneficioses quan es produeixen de manera correcta. Així doncs, les emocions són aquelles que donen sentit i color a les nostres vides. Per aquest motiu, Pastor (2016) creu convenient fer un acte d'introspecció en aquests moments i posar un significat a cadascuna de les emocions que vivenciem.

Cantero (2013) exposa que les emocions, més experimentades durant el procés són la por, la tristesa i la ira. Aquestes són molt comunes per a la majoria d'individus perquè suposen la soledat davant la pèrdua de quelcom estimat, a més a més, tal com manifesta Bauman (2007), la incertesa a no conèixer amb exactitud que ens trobarem un cop la nostra vida arribi a la seva culminació total. La mort ens trunca tot, ens arranca el nostre bé més preuat que és la vida. Rojas i Lázaro (2008) en el seu discurs ja plasmen aquesta idea en què "La por a la mort és tan normal com universal [...] el terror a desaparèixer per sempre nodreix el nostre instint de conservació." (p. 43). No obstant això, hem d'entendre que és un fet irreversible, ningú es pot escapar d'ella i ningú la pot evitar. Per tant, per què no aprenem a canalitzar-la i a aprendre a conviure amb ella?

La mort, un tema tabú per la societat i en especial pels infants

Encara que han passat molt anys des que l'ésser humà va començar habitar la terra, la mort continua sent un tema desconegut per a la nostra civilització. De fet, moltes persones encara intenten fugir d'ell i evitar el tema. De fet, encara ho és més per als nostres infants, ja que els adults els maquillen la realitat només per sobreprotegir-los però el que no saben és que realment provoquen l'efecte contrari. Estem donant l'espatlla als nostres infants. Estem formant futurs ciutadans amb mancances, no tan sols cognitives pel que fa al tema, sinó que també a l'hora d'adoptar els recursos pertinents per afrontar situacions de la mateixa complexitat.

Els adults considerem que els infants no són conscients de la pèrdua d'una persona i encara menys que entenen el concepte de mort. De fet, Poch i Herrero (2003) exposen

diferents “falses idees” que ens fan adonar del gran enredariment que té la societat sobre el tema en ple segle XXI. A continuació, exposaré dos d'ells:

- Els nens no s'adonen del que passa després d'una pèrdua. Aquesta afirmació és totalment falsa, ja que els nens, potser, no entenen el que passa amb gran exactitud però s'adonen que alguna cosa ha passat amb el canvi d'actitud i rutines de les persones que tenen al voltant. Per aquest motiu, necessiten saber què ha passat.
- Els adults hem de protegir-los en la mesura del possible del dolor i el sofriment, pel que és millor no incorporar-los en els rituals. Aquesta idea és molt habitual, molts adults consideren que és millor que els nens no assisteixin a les cerimònies per tal d'evitar-los un mal record, però el que realment haurien de fer és incorporar-los en els processos familiars i fer-los partícips en la mesura que sigui possible i s'adeqüi a la seva edat de maduresa personal.

Els infants són conscients de la mort, de ben segur que no de la mateixa manera que els adults però necessiten respostes i algú que els guiï en aquest tema tan misteriós i complex. Necessiten ajuda per afrontar aquesta situació i no viure-ho sols. Necessiten a quelcom per parlar-ne del tema, ja que si ens parem a pensar és un dels grans punts d'unió de tots els éssers vius perquè a tots, absolutament tots abans o després ens arribarà aquest moment.

Educar per a la mort a les escoles

La mort és un aprenentatge inexistent en les aules en l'actualitat. Poch (1996) critica aquest fet exposant idees com: “ Si tant la mort com el sexe pertanyen a la vida, quina raó hi ha per educar sexualment i no tanàticament? Quin motiu hi ha per descurar la pedagogia de la mort” (p. 92). Hem d'educar als alumnes per a la mort perquè els hem d'introduir a la seva veritable identitat com a ésser viu. Els hem d'educar per a la mort perquè és un dret. Els hem de formar amb una pedagogia de mort perquè necessiten desenvolupar habilitats de resiliència per respondre de manera satisfactòria als obstacles que es trobaran al llarg de les seves vides.

El currículum actual d'ensenyament posa èmfasi en el seu aprenentatge transversal perquè engloba diferents disciplines amb la mateixa importància, però on s'exposa la formació per a la mort? On s'exposa el fet d'aprendre a viure? És evident que aquesta pedagogia encara no té cabuda però nosaltres com a futurs ciutadans crítics i competents que busquen el progrés hem de vetllar per una educació per a la mort perquè tal com exposa Cantero (2013) és un tipus de formació molt important pels

nostres infants no tan sols a nivell educatiu, sinó que també en àmbits psicològics, socials, afectius i emocionals.

La pedagogia per a la mort tal com exposen Herrán i Cortina (2008) en el seu discurs: "És un camí per connectar l'educació ordinària amb l'Educació de la consciència." (p. 411). També, ajuda a realitzar un treball cooperatiu d'aula molt beneficiós, ja que tal i com destaca Cantero (2013) en el seu estudi, millora la comunicació, educa en valors, treballa la inclusió, desenvolupa valors i actituds positives com ara l'empatia, solidifica el treball en equip, etc.

En definitiva, aquest tipus de formació només aporta fruits positius perquè treballa l'educabilitat de l'infant de forma transversal. Així doncs, hem de vetllar per una educació en l'àmbit de la mort i lluitar per aconseguir-la. Tal i com indiquen González i Herrán (2010) en el seu discurs: "La societat ens ha preparat per a la vida, però ningú ens ha ensenyat a estar preparats per a la mort "(p. 139).

Activitats per treballar la mort a les aules

Treballar la mort a les aules pot esdevenir una tasca complexa per al docent, ja que de forma innata tendeix a utilitzar un llenguatge eufemístic en què emprava un vocabulari més atenuat però que només provoca una mala comprensió del terme per part dels infants.

Díaz (2016) exposa la necessitat de què el mestre faci entendre als alumnes que la mort és producte de la interrupció de les funcions biològiques vitals, i per tant, que el mort no sent cap mena d'estímul, no veu, ni escolta. A més a més, de fer-los conscients de què no ens hem d'amagar del dolor, sinó que l'hem de conèixer, entendre'l i escoltar-lo.

Molts autors han mostrat interès al fet que les escoles formin en una educació per a la mort. Per aquest motiu, han exposat diversos mètodes per treballar-la a l'aula de manera significativa. A continuació, esmentaré alguns exemples:

- L'associació de Cuidados Paliativos (2001) ens mostra un bon recurs per treballar la mort: fer una carta d'acomiadament a algú estimat.
- Poch i Herrero (2003) exposen activitats oportunes per tal que els infants assumeixin la mort de forma natural com ara: escoltar cançons com ara *Rèquiem* de Mozart que significa l'acte d'acomiadament que se celebra després de la mort d'una persona i veure pel·lícules com ara *Pena de mort* (1997) de Tim Robbins que vivència la història

d'un home innocent que està acusat d'haver matat a dues persones i l'han condemnat a mort. Aquestes activitats creuen que són un bon mètode per empatitzar amb les persones que es troben en aquesta situació i adoptar habilitats de resiliència per quan es presentin situacions semblants.

- Herrán i Cortina (2008) proposen idees per realitzar fora de l'aula com ara fer entrevistes a metges, infermers, persones que saben sobre el tema, persones en estat terminal per tal de conèixer la situació amb persones que la viuen cada dia en primera persona.

- Cortina (2010) creu que un bon mètode per educar en la mort és a través del cinema amb films de dibuixos com ara *El rei lleó* (1994) on el protagonista perd el seu pare o *Kirikú i la bruixa* (1998) un nen que investiga sense por aspectes de la vida real.

- Lectura del llibre de *Jack i la mort* (2012) de Tim Bowley i Natalie Pudalov. Aquest relat reflexiona sobre la importància que té la mort a la vida i què passaria si no existís. Un altre llibre que permet treballar i explorar les emocions produïdes per la mort de forma interessant és *Grills de Taronja* (2008) de Françoise Legendre i Natali Portier. Aquest, narra la història de Petra, una nena que té una relació molt especial amb el seu avi, però que un dia desgraciadament mort.

- Educació i les TIC (2012) en el seu portal web proporciona als educadors una maleta didàctica sobre la mort i el dol. En aquesta maleta trobem recursos com ara fragments d'autors coneguts, vídeos, llibres, etc.

En definitiva, els educadors han de buscar propostes i oportunitats per fomentar aquesta pedagogia ja sigui aprofitant altres assignatures com per exemple les ciències naturals que de forma indirecta es pot treballar la mort amb temes com ara les estacions de l'any explicant-los tot el que comporta la caiguda de les fulles i el creixement de les flors o bé el cicle de la vida de qualsevol ésser viu.

Un cop exposades totes aquestes hipòtesis i investigacions és evident que encara queda molt camí per aconseguir una educació de qualitat en què la mort també sigui present a les aules. Així doncs, què ens falta per poder educar aquest àmbit? Què més falta per poder entendre que educar en aquesta pedagogia és ensenyar a viure amb plenitud i a entendre la realitat? Verdú (2002) ho corrobora en la seva publicació en el diari *El País*: "Un ensenyament sense mort és la mort absoluta de l'ensenyament, perquè no tractar el que més importa desqualifica a qualsevol institució sobre el saber".

Objectius de l'estudi

En relació al marc teòric exposat a l'apartat anterior, determinarem els objectius d'aquest estudi, els quals són:

1. Conèixer la importància de treballar la mort i el dol a les aules de primària.
2. Saber quines estratègies d'aprenentatge utilitzen els mestres per treballar aquest tema.

Mètode

Tipologia d'estudi

Aquest article científic és un estudi de recerca descriptiu, de caire exploratori. Està basat en una evidència empírica i segueix una metodologia de recerca de camp tant qualitativa com quantitativa.

Participants

Aquest estudi compta amb la col·laboració de dos especialistes *ad hoc* sobre el tema, l'Olga Herrero doctora i professora de Psicologia a la Facultat FPCEE Blanquerna i Joan-Carles Mèlich doctor i professor de Filosofia de l'Educació a la Universitat Autònoma de Barcelona.

La mostra també està formada per 31 mestres d'Educació Primària en actiu de diverses escoles de la comarca Barcelonina de diferents cicles i tipologies d'Escola. Un 19,4% (n=6) dels participants són mestres de cycle inicial, un 45,2% (n=14) són de cycle mitjà i un 35,5% (n=11) són de cycle superior.

Instruments

Les dades obtingudes són qualitatives i quantitatives. Han estat recollides per dues vies: una entrevista a dos especialistes (veure annex 1) del tema que tracto i un qüestionari a mestres d'Educació Primària (veure annex 2).

S'ha confeccionat una entrevista semi-estructurada intencionadament per a l'estudi. Consta d'11 preguntes de resposta oberta. Les primeres 4 preguntes giren entorn a l'objectiu 1 d'investigació: conèixer la importància de treballar la mort i el dol a les aules de primària, les 6 següents en relació al segon objectiu: saber quines estratègies d'aprenentatge utilitzen els mestres per treballar aquest tema i l'última es pregunta a l'especialista si vol afegir alguna cosa més per deixar més marge de paraula.

També s'ha dissenyat un qüestionari per a mestres expressament per a l'estudi. S'ha plantejat a partir de 7 preguntes de resposta tancada, afegint l'opció altres quan s'ha considerat oportú. La majoria de preguntes són de selecció múltiple. Aquestes pregunten als mestres l'escola i el cycle on treballen, d'on han obtingut la informació sobre la mort que coneixen i les diferents estratègies i recursos que apliquen a les seves aules que van orientades a respondre el segon objectiu de recerca i finalment, dues preguntes d'opinió en què han de manifestar si creuen rellevant que la mort formi part del Currículum de Primària i, a més a més, si consideren que s'hauria de formar als futurs docents en aquest àmbit, centrades a respondre el primer objectiu de l'estudi.

Procediment

Per dur a terme aquesta recerca, en primer lloc s'ha fet un recull d'informació sobre el tema tractat a través de llibres, revistes, articles científics, etc; per tal d'elaborar un marc teòric documentat, raonat i empíric. Després, s'ha elaborat un treball de camp realitzant una entrevista a dos especialistes i un qüestionari a mestres de Primària a través de la web.

Per poder contactar amb els especialistes i mestres de les escoles, mostres de l'estudi, va ser necessari recopilar les diferents adreces electròniques. Després, se'ls va enviar un correu en què em presentava i els explicava els meus objectius d'estudi i manifestava la raó de per què era tan important que col·laboressin en aquesta recerca. En el cas dels especialistes es va acordar un dia per poder fer l'entrevista de forma presidencial, aquesta va ser enregistrada en format àudio i va ser transcrita posteriorment. Pel que fa als qüestionaris, en el mateix correu electrònic, vaig facilitar l'enllaç per tal que poguessin participar de forma anònima i online.

L'anàlisi de les dades recollides s'ha fet centrant-se en els objectius de recerca principals. Totes les preguntes de l'entrevista i els qüestionaris les he recopilat mitjançant l'objectiu d'investigació que responia. Un cop arribats aquest punt, he sintetitzat la informació en les seves categories principals i finalment, mitjançant un programa informàtic, he pogut obtenir els resultats de forma molt més clara i entenedora per tal de donar resposta als objectius establerts de la recerca.

Resultats i discussió

Seguidament exposarem els resultats obtinguts en el treball de camp, els quals s'han agrupat per tal de respondre l'objectiu d'investigació al qual fan referència.

Resultats respecte el primer objectiu: Conèixer la importància de treballar la mort i el dol a les aules de primària. Els dos especialistes coincideixen en què sí creuen rellevant treballar la mort i el dol des d'edats primerenques. Olga Herrero exposa *“Hem de treballar la mort de la forma més natural possible perquè és un fet inevitable que en algun moment de la vida ens hi trobarem”*. A la mateixa qüestió Joan Carles Mèlich també creu que és molt important i exposa: *“És ideal parlar de la mort el més aviat millor i de la forma més natural”*. Contrastant aquestes idees amb la realitat actual de les aules trobem que un gran percentatge de mestres també consideren important que la mort i el dol formin part del currículum de Primària. A cicle inicial, un 50% dels participants creuen que sí i un altre 50% que no. Un d'ells (mestre 2), va respondre: *“Forma part de la vida i és vital per tenir recursos per enfrontar-se als dols”*. Pel que fa als mestres de cicle mitjà, un 71,4% considera que sí i un 28,6% que no. Un dels docents (mestre 10) que considera que la mort i el dol hauria d'estar present a les aules manifesta: *“Ho trobo imprescindible. Naixem i morim. Forma part de la nostra essència i no podem fer com si això fos cosa de grans”*. Un altre exposa (mestre 6): *“Perquè si realment el que es vol aconseguir són infants competents, cal que sàpiguen afrontar totes les situacions amb què es poden trobar”*. Per últim, a cicle superior, un 72,7% respon que sí mentre que l'altre 27,3% contesta que no. Un dels educadors (mestre 7) explica: *“Perquè forma part de la vida i cal educar de manera integral a l'alumne per tal d'aconseguir ciutadans emocionalment madurs”*, idea que em vist defensada per Cantero (2013) anteriorment, ja que educar per a la mort afavoreix al desenvolupament d'un infant a nivell integral.

Possiblement, molts dels mestres que han triat la resposta negativa és perquè moltes persones no estan preparades per viure una pèrdua i pel factor cultural. En la nostra societat s'associen sentiments negatius en relació a aquest tema mentre que en altres cultures no és així, i hem de ser conscients que és un moment igual d'important que qualsevol altre. Olga Herrero exposa: *“Com a societat estem més avocats a tot el que és més plaer i immediatesa...”* A més a més, explica: *“Apareixen sentiments negatius perquè suposa una invalidació d'allò que tu esperaves com a projecte vital... es carrega d'alguna manera les creences vitals sobre les que tu sostens la teva vida i els teus projectes”*. Mèlich a aquesta qüestió diu: *“La mort és el gran fracàs de la ciència i*

la ciència en bona mesura és la gran religió dels nostres dies...". L'autor Bauman (2007) també ho manifesta, ja que indica que és normal que sentim incertesa i por perquè la mort ens treu un dels nostres majors tresors: el poder de viure.

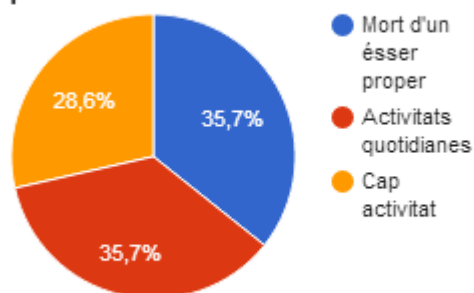
En els qüestionaris a mestres també es va preguntar si creien que les universitats d'educació haurien de formar als futurs docents en aquest àmbit. Un 66,7% dels mestres de cycle inicial va respondre que sí mentre que un 33,3% que no. Un d'ells, (mestre 4) exposa: *"De vegades un mateix no està preparat per afrontar-ho, i falta la seguretat quan arriba el moment"*. Pel que fa als mestres de cycle mitjà, un 71,4% considera que sí i l'altre 28,6% que no, un dels mestres (mestre 11) diu: *"La mort i el dol és un tema tabú del qual no es parla igual que d'altres, és per això que tot mestre hauria de tenir recursos per com poder-ne parlar a l'aula. Així doncs la primera font d'informació de tot mestre és la universitat."* Finalment, els mestres de cycle superior, la gran majoria opina que sí, un 90,9% creu que sí mentre que tan sols un 9,1% que no, un dels educadors (mestre 4) que creu que efectivament si s'hauria de formar als educadors en aquest àmbit ressalta: *"Crec que a vegades hi ha desconeixement per saber tractar el tema amb els infants i estaria bé estar ben formats i poder acompanyar bé un dol"*.

Si observem els percentatges, podem observar una evolució en què els mestres que es troben a cicles de Primària més elevats consideren que la mort i el dol si són temes importants de treballar a les aules. Possiblement és així perquè els infants es troben en un moment maduratiu més alt i tenen més consciència del veritable significat de la mort.

En definitiva, centrant-nos en una visió més pedagògica, els dos especialistes entrevistats creuen que efectivament la mort i el dol haurien d'estar presents a les aules, ja que tal com diu Herrero treballar la mort pot aportar a l'infant una gran xarxa de suport i Joan Carles Mèlich resumeix: *"La mort forma part de la vida des que naixem. La mort no és el final de la vida... vivim morint. De fet hi ha un famós poema de Pere March que diu: al punt hom naix comença de morir"*. Així doncs, la mort i el dol si hauria de ser present a les aules de Primària perquè tal com afirma Herrero: *"No ha de ser un tabú, especialment amb la infància, hem d'ajudar-los amb els seus pensaments i angoixes"*.

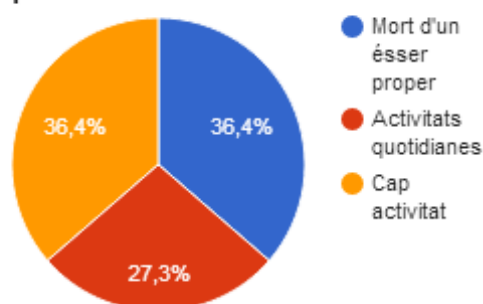
Resultats respecte el segon objectiu: Saber quines estratègies d'aprenentatge utilitzen els mestres per treballar aquest tema. Pel que fa a les estratègies d'aula podem veure que els mestres cada cop s'impliquen més a l'hora de formar als alumnes en l'àmbit de la mort i el dol. En una de les preguntes del qüestionari es va preguntar als docents quan realitzaven activitats per treballar la mort. Les opcions eren: treballar la mort en el moment que es produïa una pèrdua a la seva aula, realitzar activitats independentment que es produeixi una mort o per contra no realitzar-ne cap. En el cas de cicle inicial, tenint en compte que la mostra és n=6, van respondre al 100% que realitzen activitats quan es produeix la mort d'un ésser proper d'algun dels alumnes de la seva aula. En el cas de cicle mitjà i superior, mostrarem dues figures per tal de veure els percentatges de forma molt més visual. Figura 1 (cicle mitjà), figura 2 (cicle superior):

Figura 1: Quan realitza activitats per treballa la mort?

Cicle Mitjà

Figura 2: Quan realitza activitats per treballar la mort?

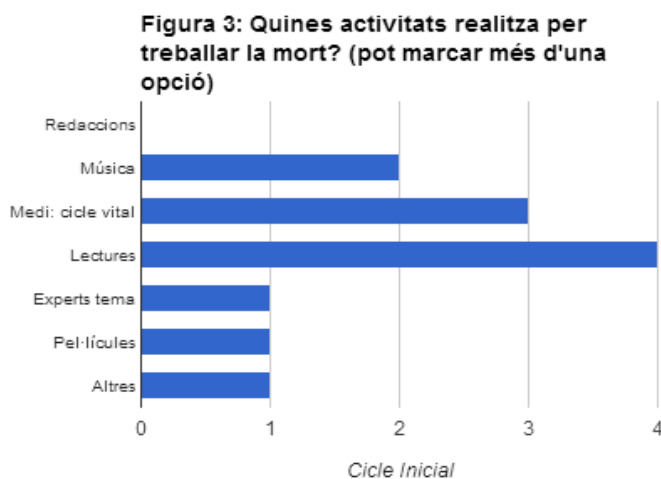
Cicle Superior

Tal com podem veure a les figures exposades un 28,6% dels mestres de cicle mitjà no realitza activitats per treballar la mort, un 35,7% realitza quan es produeix alguna mort a les seves aules i un altre 35,7% realitza encara que no s'hagi produït cap. Finalment, a cicle superior, un 36,4% no realitza cap activitat, un 36,4% realitza quan algun dels seus alumnes ha viscut una pèrdua i un 27,3% ho treballa de forma quotidiana encara que no s'hagi produït una pèrdua. Així doncs, tot i que en l'apartat anterior hem vist que els mestres que es troben en cursos més avançats donen més importància al fet de treballar la mort i el dol a les seves aules, a mesura que es troben en cursos superiors ho treballen menys, un dels motius és perquè dediquen molt més temps a vetllar per les competències d'altres àrees curriculars. No obstant això, a cicle mitjà i superior podem veure que treballen la mort i el dol de forma molt més preventiva, fet en el que l'especialista Olga Herrero posa èmfasi, ja que exposa: "*Si es treballa molt*

abans de que hi passi segurament podrem gestionar molt millor les emocions, no és que previngui del dolor però facilita un context racional diferent”.

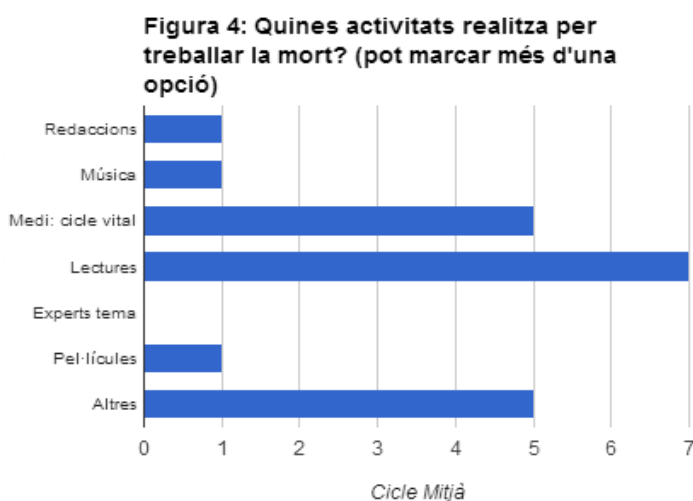
Per tal de respondre aquest segon objectiu, també vam preguntar tant als especialistes com als mestres sobre les activitats que es poden dur a termes a les aules o fins i tot, ja estan posades en pràctica. Tant Herrero com Mèlich consideren que qualsevol mestre abans de plantejar una activitat o estratègia orientada a aquest tema hauria de centrar-se en l’infant que té davant. És a dir, conèixer les creences i cultura que té el nen i la seva família, tenir en compte la seva edat, la seva personalitat i sobretot saber en quin nivell maduratiu es troba, fet que exposen també altres autors com González i Herrán (2010). Per això, és important que els mestres tinguin un bon ventall d’habilitats per abordar-lo. Herrero algunes de les habilitats que destaca que hauria de tenir qualsevol educador són: calidesa, afectivitat, capaç d’establir vincles de seguretat, bona gestió emocional; entre d’altres. Mèlich a la mateixa pregunta posa èmfasi en els fets de la importància de la veu, la mirada, el tacte i sobretot tal com ell expressa: *“Trobar la distància adequada i el moment adequat, el que jo anomenaria el Kairós”.*

A continuació, mostrarem tres figures que ens indiquen quines són les activitats que realitzen els docents de Primària per treballar la mort. Figura 3 (cicle inicial), figura 4 (cicle mitjà) i figura 5 (cicle superior).

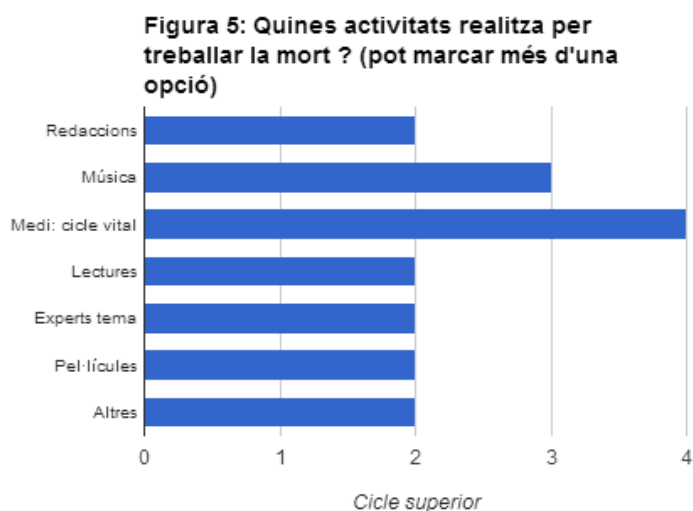

En la figura 3, podem observar que l’activitat estrella de la majoria és realitzar lectures que tractin el tema de la mort. També, podem observar que tres dels sis participants ho relacionen amb temes com el cicle vital de les plantes. Després, dos dels sis ho relacionen amb la música. I per últim, el que menys utilitzen és posar pel·lícules i

portar especialistes que tractin el tema a l'aula. Algun dels cinc mestres (mestre 1) ha marcat l'opció altres i exposa: *“Parlem dels sentiments”*.

En la figura 4, podem observar les activitats que realitzen els mestres de cicle mitjà. Tenint en compte que poden marcar més d'una opció, set dels catorze participants a l'igual que a cicle infantil el que més realitzen són lectures. Després cinc dels catorze mestres també ho relacionen amb el cicle vital dels éssers vius i per últim, algun realitza redaccions, ho relaciona amb la música o posa pel·lícules sobre el tema. L'opció altres l'han marcat cinc dels catorze, en aquí un mestre (mestre 13) exposa: *“Xerrem, procuro que aparegui amb tota normalitat com a part de la vida”*.

Finalment, a la figura 5 podem veure les activitats que realitzen els mestres de cicle superior (n=11). Aquí l'activitat que realitza la majoria, quatre d'onze, és relacionar-ho amb el cicle vital dels éssers vius, després tres d'onze ho relacionen amb la música i

finalment, dos d'onze fan redaccions d'acomiadament, realitzen lectures, porten especialistes i posen pel·lícules. A més a més, dos dels onze apliquen altres estratègies. Un mestre (mestre 2) la comparteix i diu: *"Mantenim converses sobre què significa la mort per a cadascú de nosaltres"*.

Comparant aquests resultats amb el que diuen els especialistes podem veure que els mestres van molt bé encaminats, ja que tant Herrero o Mèlich posen èmfasi en el fet d'utilitzar llibres com ara *Sempre t'estimaré* o *La mare*, posar pel·lícules com ara *Bambi* o *El rei lleó*, relacionar-ho amb altres matèries com la música o la història, etc; recursos que veiem palesos al marc teòric. Olga Herrero manifesta la importància de crear activitats que fomentin la conversa, fet que podem veure que alguns mestres ja posen en pràctica a les seves aules. També, els especialistes destaquen que moltes activitats aniran orientades en funció de la tipologia del centre, el curs en què ens trobem, les famílies i sobretot en el recolzament que tinguin de la direcció de l'escola.

Finalment, vam preguntar en els qüestionaris quines accions realitzaven després que es produís una pèrdua a les seves aules i en tots els cicles, la que més utilitzen és comentar-ho amb la resta de companys i mestres de l'alumne perquè entre tots el puguin animar. Destacant algunes estratègies, exposaré una d'un mestre de cicle mitjà (mestre 13): *"L'abraço. Una abraçada especial, amb escalforeta i carregada de sentiments"*, estratègia que recolza Mèlich: *"A vegades no cal dir res, fem una abraçada i escoltem"*. Un altre mestre de cicle superior (mestre 3) també creu rellevant el fet de rebre assessorament com ara per part del EAP o com exposa Herrero també el podem rebre del GEI.

Per concloure, aquest apartat de resultats i discussió, tant mestres de Primària com especialistes consideren que treballar la mort amb els infants a les aules pot ser molt beneficiós per a ells tant a nivell personal com interpersonal i que sens dubte, han de ser educats en aquest àmbit. Olga Herrero diu que podem aconseguir éssers capaços de gestionar les seves pròpies emocions i la gran majoria de mestres enquestats (n=31), entre moltes d'altres coses, creuen que podem aconseguir individus que millorin la seva relació de companyerisme vers els altres i millorin la seva capacitat d'escolta, d'empatia i respecte.

Conclusió

Aquest estudi sobre la mort i el dol a les aules de primària, pretenia respondre a la pregunta: per què treballar sobre la mort i el dol a les aules de primària és tan important pel desenvolupament integral de l'infant? Qüestió que, sens dubte, ha orientat en tot moment la cerca i el treball de camp de l'article. Així doncs, un cop finalitzat, podem afirmar que abastar aquest tema des d'edats primerenques pot aportar grans beneficis a l'infant tant a nivell personal com interpersonal.

Després d'haver realitzat una cerca detallada a diferents fonts de documentació i del treball de camp entrevistant a dos especialistes sobre el tema i també, haver passat un qüestionari a diversos mestres de diferents cicles de Primària, observem que efectivament tant experts com docents creuen que fer una educació per a la mort pot preparar futurs ciutadans crítics i competents en aquest àmbit. A més a més, tal com indica Olga Herrero, els infants seran capaços de gestionar les seves pròpies emocions i adoptar actuacions més racionals. Partint d'això, hem de ser conscients que abans de poder-ho aplicar a les aules s'hauria de formar als educadors en aquest àmbit. La majoria de mestres també ho creuen, inclús manifesten que seria imprescindible, ja que podrien adoptar les eines i recursos necessaris quan arribi quelcom semblant. També, hem demostrat que educar per a la mort és una assignatura pendent a les aules i que hauria d'estar tractada amb la mateixa importància que la resta de matèries del currículum. Tot i això, cal ressaltar que no fa falta que sigui una assignatura independent, sinó que els mestres la poden relacionar amb les altres i estigui de manera indirecta present.

Si hem de destacar alguna limitació del present article és la petita mostra de participants en els qüestionaris a mestres d'Educació Primària (n=31). Així doncs, tot i s'ha realitzat a diverses escoles de distintes tipologies de Catalunya, caldria evitar generalitzacions. Per aquest motiu, seria bo que futures investigacions continuessin trobant conjectures i continuessin en contacte amb les escoles perquè els demostrassin amb fonament perquè és tan beneficiós abordar el tema a les aules.

Per concloure, destacant una aportació de l'entrevista de Mèlich: *"A la nostra societat hi ha dos grans tabús que corresponen a les dues grans pulsions o instints de Freud que són l'instint d'amor i l'instint de mort, l'Eros i el Thanatos"*. Un d'ells, la sexualitat ja és abordada amb normalitat a les aules i tot i que és cert que la mort i el dol cada cop són més presents, encara queda molt de camí per aconseguir una educació que no negui la possibilitat d'estar preparats per aquesta part innegable i natural de la vida.

Referències bibliogràfiques

- Bauman, Z. (2007). *Miedo líquido. La sociedad contemporánea y sus temores*. Barcelona: Paidós.
- Cantero, M. (2013). La educación para la muerte. Un reto formativo para la sociedad actual. *Psicogente: Ediciones Simón Bolívar*, 30., Vol. 16, 424-438. Recuperat a: <http://publicaciones.unisimonbolivar.edu.co:82/rdigital/ojs/index.php/psicogente/article/view/290/287>
- Cortina, M. (2010). La didáctica de la mort a través del cinema. Una experiència formativa d'investigació-acció participativa. *Polis Paidea*, 57-75. Recuperat a: <http://www.uv.es/cinemag/didacticapantalla/cortina.pdf>
- Cultura de los cuidados vol. 9 (2001). *La muerte: experiencias de aula*. Recuperat a: https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/4944/1/CC_09_03.pdf
- Díaz, P. (2013). *Cómo explicar la muerte a los niños*. Recuperat a: <http://blog.fundacionmlc.org/como-explicar-la-muerte-a-los-ninos/>
- Díaz, P. (2016). *Creencias erróneas sobre el duelo infantil*. Recuperat a: <http://blog.fundacionmlc.org/creencias-erroneas-sobre-el-duelo-infantil/>
- Educació i les TIC (2012). *La mort: amagant la realitat? Maleta didàctica: La mort i el dol*. Recuperat a: <http://www.educacioilestic.cat/2012/01/la-mort-amagant-la-realitat.html>
- González, I. i Herrán, A. (2010). Introducción metodológica a la muerte y los miedos en educación infantil. *Tendencias Pedagógicas*, 15., 124-149. Recuperat a: <https://revistas.uam.es/tendenciaspedagogicas/article/view/1936/2046>
- Herrán, A. i Cortina, M. (2008). La educación para la muerte como ámbito formativo: Más allá del duelo. *Revistas científicas complutenses: Psicooncología*, 2-3., Vol. 5, 409-424. Recuperat a: <http://revistas.ucm.es/index.php/PSIC/article/view/PSIC0808220409A/15442>
- Herrán, A., González, I., Navarro, M.J., Bravo, S. i Freire, M.V. (2001). La muerte: ¿tabú o imperativo educativo? *Aula de Innovación Educativa*, 106., 62-64. Recuperat a: https://www.uam.es/personal_pdi/profesorado/agustind/textos/tabuoimperativo.pdf

- Highmark. (2007) *El niño que esta de duelo en el aula*. Journey of Grief https://www.highmarkcaringplace.com/cp2/pdf/06elnio_aula.pdf
- Kübler-Ross, E. (2005). *Aprender a morir. Aprender a vivir. Preguntas y respuestas*. Madrid: Sirpus
- Pastor, P. (2016). *Preguntas para explorar y profundizar en el duelo: ¿Qué necesito?*. Recuperat a: <http://blog.fundacionmlc.org/preguntas-para-explorar-y-profundizar-en-el-duelo-que-necesito/#more-2355>
- Pastor, P. (2016). *Preguntas para explorar el duelo (II): ¿De qué está hecho mi dolor?*. Recuperat a: <http://blog.fundacionmlc.org/preguntas-para-explorar-el-duelo-ii-de-que-esta-hecho-mi-dolor/#more-2386>
- Poch, C (1996). *De la vida i de la mort*. Barcelona: Claret.
- Poch, C i Herrero, O. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo. Reflexiones, testimonios y actividades*. Barcelona: Paidós.
- Rojas, L. & Lázaro, M. (2008). *Hiperactivos. Estrategias y técnicas para ayudarlos en casa y en la escuela*. Madrid: Lo que no existe.
- Verdú, V. (2002). La enseñanza del fin. El País, 5 de juliol. Recuperat a: http://elpais.com/diario/2002/07/05/sociedad/1025820004_850215.html

ANNEX

ANNEX 1: ENTREVISTA ESPECIALISTES

Dates: 14 de març de 2017 i 24 de març de 2017

Durada: 31 i 25 minuts aproximadament

Participants: Olga Herrero i Joan Carles Mèlich

Benvolgut/da,

Sóc l'Àngela Navarro (angelang@blanquerna.url.edu) estudiant de Grau d'Educació Primària a la FPCEE Blanquerna (Universitat Ramon Llull). Estic elaborant el treball de final de grau sobre la mort i el dol a les aules de Primària. Els objectius d'aquesta recerca són: conèixer la importància de treballar la mort i el dol a les aules de primària i saber quines estratègies d'aprenentatge utilitzen els mestres per treballar aquest tema. M'agradaria poder fer-li una entrevista, ja que vostè és un gran especialista i coneixedor del tema que tracto.

Moltes gràcies per a la seva col·laboració.

- **Conèixer la importància de treballar la mort i el dol a les aules de primària.**

1. Per què considera que la mort és un tema important per a la societat actual?
2. Creu que la nostra societat està preparada per viure una pèrdua? Per què aquest tema es considerat tabú i no es parla gaire d'ell?
3. Per què quan parlem de la mort associem sentiments negatius quan en moltes altres cultures no és així?
4. Per què creu que és beneficiós abordar el tema de la mort des de ben petits?

- **Saber quines estratègies d'aprenentatge utilitzen els mestres per treballar aquest tema.**

5. De quina manera creu que els mestres haurien d'explicar el concepte de mort?
6. Quines habilitats personals considera necessàries que hauria de tenir qualsevol educador en relació aquest tema?
7. Com s'hauria d'anar treballant el tema de la mort en els diferents cicles de primària?
8. Quines activitats creu més interessants perquè els educadors realitzin a les seves aules? Coneix alguna escola que treballi la mort? Quines activitats realitza?

9. Com a futura mestra podria recomenar-me alguns exemples de recursos o estratègies que vostè considera adients per treballar sobre aquest tema?

10. Posem per cas que l'any que ve ja estic treballant a una escola i visc una incidència d'aquest tipus. Tot i que no hi ha una realitat exacta, vostè que té més experiència en aquest camp, podria donar-me orientacions de com podria actuar tant amb els alumnes afectats, amb les seves famílies, a nivell de context educatiu i amb la resta d'alumnes de l'aula?

- **Opinió personal**

11. Voldria afegir alguna cosa més?

ANNEX 2: QÜESTIONARI A MESTRES DE PRIMÀRIA

La mort i el dol a les aules de Primària

Benvolgut/ da

Sóc l'Àngela Navarro (angelang@blanquerna.url.edu) estudiant de Grau d'Educació Primària a la FPCEE Blanquerna (Universitat Ramon Llull). Estic elaborant el treball de final de grau sobre la mort i el dol a les aules de Primària. Els objectius d'aquesta recerca són: conèixer la importància de treballar la mort i el dol a les aules de primària i saber quines estratègies d'aprenentatge utilitzen els mestres per treballar aquest tema.

A partir d'aquest qüestionari, totalment anònim, m'agradaria ampliar la meva investigació sobre el paper de la mort i el dol a les aules de Primària. Per aquest motiu, us demano la vostra participació.

La realització d'aquest us ocuparà uns 5-10 minuts aproximadament.

Moltes gràcies per a la vostra col·laboració.

* **Necessari**

És mestre de l'escola... *

La vostra resposta

És mestre de... *

- Cicle Inicial de Primària
- Cicle Mitjà de Primària
- Cicle Superior de Primària

D'on ha obtingut la informació que coneix de la mort? (pot marcar més d'una opció) *

- De l'escola
- De la universitat
- D'un màster o postgrau
- De conferències
- D'articles o llibres
- De programes televisius
- Únicament del meu entorn proper (família, amics, companys, etc.)
- Altres:

A la seva aula realitza activitats per treballar la mort quan.... *

- Es produeix la mort d'un ésser proper dels meus alumnes*
- Realitzo activitats per treballar la mort encara que no s'hagi produït cap pèrdua a la meva aula*
- No realitzo cap activitat per treballar la mort

*En el cas que hagi marcat alguna de les dues primeres opcions contesti. Quines activitats d'aprenentatge realitza per treballar la mort amb els alumnes de la seva aula? (pot marcar més d'una opció)

- Faig escriure als infants redaccions d'acomiadament a éssers estimats
- Ho relaciono amb la música
- Ho relaciono amb temes de medi com ara el cicle vital dels éssers vius
- Realitzo lectures que tractin el tema a l'aula
- Porto especialistes del tema a l'escola: escriptors, metges, infermers, etc.
- Poso pel·lícules que tractin el tema a l'aula
- Altres: _____

Posem per cas que es produeix una mort d'un ésser proper d'algun dels seus alumnes. Quina d'aquestes expressions utilitzaria per parlar sobre la mort amb l'infant afectat? (pot marcar més d'una opció) *

- Ell/a sempre estarà amb tu, t'escolta i et cuida des del cel
- És un aspecte fonamental de qualsevol ésser viu
- Ha mort perquè s'han interromput les seves funcions vitals
- No sé que dir i únicament l'abraço
- Intento buscar altres temes per no parlar-ne del tema
- Altres: _____

Quines d'aquestes accions realitza després de la pèrdua d'algun ésser proper dels seus alumnes? (pot marcar més d'una opció) *

- Li explico als companys de la classe i als altres mestres perquè entre tots li animem
- Faig una xerrada a la classe sobre el tema de la mort
- Canvio la meva actitud/relació durant els primers dies amb l'alumne afectat
- Explico experiències personals similars a l'alumne afectat per crear vincles més afectius
- Treballo col·laborativament amb les famílies per afavorir a la recuperació personal de l'infant
- Canvio les activitats programades per algunes més dinàmiques i que puguin distreure l'infant
- Faig com si no hagués passat res
- Altres: _____

Quines d'aquestes habilitats personals creu que pot adquirir un infant si treballa la mort a la seva aula? (marqui les dues que consideri més significatives) *

- Millora de l'autonomia i iniciativa personal
- Millora de l'escolta, l'empatia i el respecte vers els altres
- Millora la relació de companyarisme entre els alumnes de l'aula
- Li aporta calma i serenitat a l'hora de resoldre problemes
- Millora de la capacitat analítica
- Altres

Creu que educar sobre la mort hauria de formar part del currículum de primària? *

- Sí*
- No

*Si ha marcat l'opció Sí expliqui per què.

La vostra resposta

Creu que les universitats d'educació haurien de preparar als futurs docents en aquest àmbit de la mort? *

- Sí*
- No

*Si ha marcat l'opció Sí expliqui per què.

La vostra resposta

ENVIAR